

ROLUL CURȚII EUROPENE DE JUSTIȚIE ÎN CONTROLUL CONSTITUȚIONALITĂȚII LEGILOR

Tatiana DABIJA, *doctor în drept, IRIM*
(dabijatiana@mail.ru)

Rezumat

Curtea Europeană de Justiție (în continuare CEJ) este o instituție a Uniunii Europene, pe care Tratatul Constitutiv au însărcinat-o să vegheze asupra corectei interpretări și aplicări a dreptului european.

Reprezentanții statelor membre, prezenți la negocierile privind semnarea Tratatului de la Paris vedeau în Curtea de Justiție adevăratul organ de control al legalității actelor emise de Înalta Autoritate și Consiliul special de Miniștri, menit să asigure în același timp echilibrul între aceste instituții și statele membre, de asemenea să garanteze neamestecul autorităților Comunității Economice a Cărbunelui și Oțelului în domeniile care cad sub incidența suveranității statelor membre.

Cuvinte-cheie: *Curtea Europeană de Justiție, controlul constituționalității legilor, democrație, suveranitate, constituție, sistem de drept, justiție națională*

Introducere. Așa cum vom arăta mai jos, ca și oricare organ instituțional al Uniunii Europene, CEJ a fost și este obiectul multiplelor cercetări și analize, prin care se încearcă identificarea rolului și locului ei în arhitectura europeană.

În rândurile ce urmează vom trece în revistă cazurile cu cea mai mare

rezonanță, pentru a desprinde și a evidenția momentele-cheie care vor marca doctrina constituțională din Republica Moldova.

Metode aplicate. În contextul celor relatate în prezentul articol, am considerat oportun efectuarea unei cercetări minuțioase prin metode analitico-logice, comparative, sistemice și prospective a repertoriului normativ privind consfințirea problematicii privind rolul Curții Europene de Justiție în controlul constituționalității legilor în impactul practicii de ultimă instanță prevăzută în materia dreptului constituțional, în special în Constituția Republicii Moldova. Metoda analizei logice (analiza deductivă, inductivă, generalizare, specificare etc.), utilizată pe larg în conținutul cercetării și, în special, la efectuarea sintezei opiniilor diferiților autori privind problematica cercetată asupra legilor autohtone în speță. Metoda analizei comparative s-a utilizat îndeosebi la compararea actelor normative și doctrinei diferitor state în materia vizată. Metoda analizei sistemice, indispensabilă pentru cercetarea normelor juridice naționale și internaționale de ordin instituțional, material și procedural. Metode prospective, folosite pentru a descrie tendințele existente în domeniul problematicii privind rolul Curții Europene de Justiție în controlul constituționalității legilor, inclusiv prin prisma unificării practicii naționale în coraport cu cea internațională.

Rezultatele cercetării. Astfel, în opinia autorului român **F.Gyula**, procesul de aplicare a normelor de drept ale Uniunii este supus prin dreptul originar unui control jurisdicțional independent, care este realizat de Curtea de la Luxembourg, aceasta fiind menită să asigure o interpretare unitară a dreptului Uniunii pe întreg teritoriul comunitar. Totodată, ca natură juridică având în vedere, că are o componentă obligatorie și nu opțională pentru statele membre are calitatea de organ jurisdicțional supranațional [17].

Autorul **Alec Stone Sweet** a abordat subiectul Curții Europene de Justiție prin prisma impactului pe care îl are aceasta asupra procesului de „judicializare” asupra guvernării din cadrul Uniunii Europene. De asemenea, dânsul cercetează interrelația dintre CEJ și curțile naționale, relație ce își are sorginte legală în textul art.267 din TFEU [34, p.29-33].

Un alt cercetător – **Michael Rosenfeld**, s-a consacrat unui aspect extrem de interesant, dar totodată și actual – cel al examinării comparate între Curtea Europeană de Justiție și Curtea Supremă de Justiție a Statelor Unite ale Americi, în special pe dimensiunea atribuției de control de constituționalitate. Dânsul ajunge la concluzia, că atât Curtea Europeană de Justiție, cât și Curtea Supremă de Justiție a SUA nu sunt curți constituționale, dar ambele, totodată, se angajează în control de constituționalitate, în virtutea atribuțiilor consacrate în legislație [33, p.33-63].

Un alt grup de constituționaliști din spațiul european au reflectat asupra problematicii controlului constituționalității legilor prin prisma legislației UE și a practicilor stabilite de CEJ. Astfel, cercetătorul **Jurgen Schwarze**, a examinat originile și situația legală actuală a controlului constituționalității legilor în spațiul UE [35]. Pe de altă parte, într-o lucrare de co-autorat, cercetătorii **Koen Lenaerts și Tim Corthaut**, ajung să concluzioneze, că controlul constituționalității legilor este un element sine-qua-non al contribuției la dezvoltarea constituționalismului european [29]. Exact în același sens sunt și ideile expuse de **Anthony Arnull** în monografia sa dedicată Uniunii Europene și CEJ [1] și de **Alexander Turk**, care abordează puțin mai larg subiectul, mergând pe studiul problematicii controlului constituțional al legilor în dreptul Uniunii Europene [36]. Pe când **Damian Chalmers** va analiza locul Curții Europene de Justiție în sistemul instituțional al Uniunii Europene, prezentând CEJ drept „cel de-al treilea pilon” [5].

Pe de altă parte, unii cercetători s-au preocupat de corelația dintre actele și tratatele internaționale și activitatea Curții Europene de Justiție, prin prisma impactului pe care îl produc sau ar putea să-l producă deciziile ei. Este cazul lui **Lawrence Collins**, care a analizat problematica interdependenței relațiilor externe și a controlului de constituționalitate [6]; a lui **Maria Ketvel**, care a abordat problema jurisdicției CEJ prin prisma politicilor externe și de securitate [27]; a lui **Stefan Griller**, care a analizat impactul deciziei Curții Europene de Justiție în cazul Kadi asupra dreptului internațional, drepturilor fundamentale ale omului și a ordinii de drept [18].

Dacă însă, să ne referim la cadrul legal, care guvernează materia raporturilor juridice ce țin de controlul constituționalității legilor exercitat de Curtea Europeană de Justiție, urmează să evidențiem, că în virtutea prevederilor Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului privind funcționarea Uniunii Europene, Curtea de Justiție a Uniunii Europene controlează legalitatea actelor legislative, a actelor Consiliului, ale Comisiei și ale Băncii Centrale Europene, altele decât recomandările și avizele și a actelor Parlamentului European și ale Consiliului European menite să producă efecte juridice față de terți [37, art. 263].

Remarcăm o extindere a atribuțiilor, în acest sens Curtea are competența în temeiul art.263 TUE [37] (ex-articolul 230 TCE [38]) să se pronunțe cu privire la acțiunile formulate de Curtea de Conturi, de Banca Centrală Europeană și de Comitetul regiunilor, care urmăresc salvagardarea prerogativelor acestora. Curtea este competentă de asemenea să controleze și legalitatea actelor organelor, oficiilor sau agențiilor Uniunii, destinate să producă efecte

juridice față de terți. Mai mult, orice persoană fizică sau juridică poate formula, în condițiile actualelor reglementări, o acțiune împotriva actelor al căror destinatar este sau care o privesc direct și individual, precum și împotriva actelor normative care o privesc direct și care nu presupun măsuri de executare [14, p.236].

De asemenea, constatăm, că în temeiul art.269 TFUE aceasta este îndreptățită să se pronunțe și în privința legalității unui act adoptat de Consiliul European sau de Consiliu în temeiul art.7 TUE numai la solicitarea statului membru, care face obiectul unei constatări a Consiliului European sau a Consiliului și numai în privința respectării dispozițiilor de procedură prevăzute de respectivul articol [14, p.234]. Respectiva cerere trebuie prezentată în termen de o lună de la data respectivei constatări. Curtea hotărăște în termen de o lună de la data cererii (alin.2 din art.269 TFUE).

În ceea ce privește garanția respectării principiilor subsidiarității și proporționalității, controlul jurisdicțional înfăptuit de Curtea de Justiție a Uniunii Europene este decisiv, ori de câte ori acesta se impune [2, p.25].

Totuși, cea mai mare atenție a cercetărilor în materia controlului constituționalității legilor, exercitat de Curtea Europeană de Justiție, a fost îndreptată spre analiza interrelațiilor dintre curțile constituționale naționale și CEJ, impactul și limitele pe care le pot avea deciziile CEJ asupra sistemului de drept național.

Astfel, **Andrea Biondi** a punctat asupra unor limitări procedurale naționale în raport cu hotărârile și practica Curții Europene de Justiție [3]. Iar **Alan Dashwood** a insistat în a evidenția multitudinea de aspecte, adesea controversate, ce izvorăsc din relația dintre statele membre și instituțiile sale, în special Curtea Europeană de Justiție [15].

Privitor la deciziile instanței unionale, urmează să evidențiem, că efectele hotărârilor sale se exercită asupra tuturor statelor membre, pe baza aceluiasi principiu de drept. Dar sunt și critici în acest sens, astfel, că de cele mai multe ori statele membre nu au văzut în Curtea de la Luxembourg o similitudine între aceasta și Curțile lor Constituționale, unele dintre acestea nici măcar nu recunosc deciziile instanței unionale (Germania), altele însă considerând poziția sa în cadrul sistemului constituțional al Uniunii, ba mai mult, consideră binevenită cooperarea dintre Curtea Constituțională națională și cea a Uniunii. Curtea Constituțională Federală a Germaniei a stabilit în cauza Solange I, că atâta timp cât dreptul unional nu a ajuns încă la un nivel de protecție a drepturilor fundamentale, echivalent cu cel prevăzut în Constituția germană, precum și un nivel similar de legitimitate democra-

tică a puterii sale legislative, Curtea va continua să controleze legislația secundară a Uniunii, în concordanță cu standardele constituționale naționale. În Solange II, după opt ani Curtea Constituțională germană s-a exprimat în sensul, că minimul nivel indicat în prima decizie a fost atins și atâta timp cât Comunitățile, în primul rând prin jurisprudența Curții de Justiție vor continua să asigure o protecție efectivă a drepturilor fundamentale, Curtea Constituțională nu va mai putea controla legislația secundară în raport cu Constituția, deși va reține competența instanței unionale. [39, p.85-86]

Așa cum se observă din speța de mai sus, subiectul interrelației dintre curțile constituționale naționale și CEJ a fost dezvoltat, în mare măsură, cu referire la impactul său asupra sistemului de drept german. În sensul celor expuse, evidențiem eforturile științifice a lui **Dieter Grimm**, cu studiul său axat pe interrelația dintre CEJ și curțile naționale, cu accente pe perspectivele constituționale germane în lumina deciziei de la Maastricht [19] și a lui **Mattias Kumm**, care se întreabă, cine ar fi arbitrul final al constituționalității în Europa, oferind în studiul său trei concepții privind relația dintre Curtea Constituțională a Germaniei și Curtea Europeană de Justiție [28].

În general, competențele Curții Europene de Justiție, rolul și locul său în arhitectura instituțională a Uniunii Europene, controlul constituționalității legilor și impactul acestui control asupra statelor membre, au constituit subiectul multiplelor dispute și intervenții pe diverse dimensiuni doctrinare.

Astfel, președintele Curții de Justiție, **Rodriguez Iglesias** a manifestat interesul față de reforma instituțională a Uniunii Europene și și-a exprimat satisfacția, că jurisprudența Curții de Justiție a contribuit la constituționalizarea ordinii juridice comunitare. În același context, președintele Curții a specificat, că este utilă creșterea importanței controlului jurisdicțional și în acest sens a arătat, că o uniformizare a sistemului de protecție jurisdicțională pe baza modelului comunitar, s-ar părea că este într-adevăr cea mai bună cale pentru a asigura respectarea dreptului în toate domeniile Uniunii Europene [7].

În acest sens, **Constanța Călinoiu și Victor Duculescu** în lucrarea *Drept constituțional european* [7] prezintă unele probleme legate de perspectivele Curții de Justiție în raport cu reforma instituțională a Uniunii Europene.

Toate aceste provocări enumerate mai sus, dar și altele ce urmau să apară o dată cu extinderea Uniunii Europene și reforma instituțională iminentă, au dus la apariția anumitor îngrijorări, care s-au materializat în doctrină cu mai multe studii, printre care: **Piet Eeckhout**, care a insistat în mod special să releve impactul CEJ în domenii de maximă rezonanță precum: libertatea, securitatea și justiția, evidențiind principalele provocări și probleme [16].

Trebuie să evidențiem faptul, că un catalizator al studiilor și preocupărilor științifice în materia controlului constituționalității legilor exercitat de Curtea Europeană de Justiție l-a avut după semnarea Tratatului de la Lisabona (semnat la 13.12.2007 și intrat în vigoare la 01.12.2009). Imediat după semnarea respectivului Tratat, mai mulți constituționaliști și-au pus întrebarea în ce direcție va merge CEJ. Spre exemplu, constituționalistul **Stephen Carruthers** a analizat impactul Tratatului de la Lisabona asupra reformei puterilor jurisdicționale a Curții Europene de Justiție în domeniul judiciar și a afacerilor interne [8]. Pe când **Dorota Leczykiewicz** a pus accentul pe problematica drepturilor fundamentale ale omului și în special pe protecția lor de către CEJ în lumina noilor reglementări ale Tratatului de la Lisabona [30]. În final, Rene Barents a efectuat o radiografie a celor mai relevante aspecte ale activității Curții Europene de Justiție, care au fost influențate-modificate prin Tratatul de la Lisabona [4].

În **concluzia** celor expuse mai sus, se desprinde incontestabil faptul, că Curtea Europeană de Justiție nu este tocmai varianta unei curți constituționale clasice. Ba chiar mai mult, abordând subiectul referitor la tipul de tribunal (național sau internațional) de care CEJ ar fi mai apropiată sub aspectul caracteristicilor, există două puncte de vedere în doctrină: 1) cei care o situează în rândurile tribunalelor internaționale, considerând comunitățile europene organizații internaționale, clasificând și dreptul comunitar drept internațional; și 2) cei care aseamnă Curtea cu un tribunal național sau cu o curte constituțională.

Ambele puncte de vedere au dreptul la viață, având o doză de adevăr în sine. Astfel, celor dintâi li se poate obiecta faptul, că: deciziile Curții sunt obligatorii și executorii: jurisdicția sa acoperă și alți subiecți de drept decât statele; aproape niciodată statele membre nu se denunță între ele în fața Curții, ci în fața Comisiei (faptul, că apoi, aceasta recurge la Curte pentru a vedea dacă a fost violat sau nu dreptul comunitar este o altă chestiune); dar și, că instituția Curții nu are caracter de instanță superioară în raport cu Tribunalul de Primă Instanță.

Pe când celor care aseamnă Curtea cu o curte constituțională li se poate obiecta faptul, că Curtea nu numai că se pronunță asupra constituționalității normelor de drept comunitar, dar chiar oferă judecătorului național interpretarea concretă ce trebuie dată.

Republica Moldova, prin intermediul Curții sale Constituționale ar urma să stabilească relații de colaborare cu Curtea Europeană de Justiție, fapt care va aduce beneficii imense țării noastre: atât pentru justițiabili, cât și pentru doctrinari.

Controlul constituționalității legilor în unele state ale Uniunii Europene:
Germania – actor cu tradiții în domeniul controlului constituționalității legilor.

În cadrul controlului normativ abstract la cererea Guvernului Federal, a guvernului unui land sau a unei treimi din membrii Bundestag-ului, Curtea Constituțională Federală poate examina – între altele – compatibilitatea unei norme de drept federal cu Legea fundamentală.

În materia controlului constituționalității legilor, Legea fundamentală a Germaniei, prevede expres următoarele cazuri: **1)** asupra interpretării Legii Fundamentale în caz de litigii privind întinderea drepturilor și obligațiilor unui organ federal suprem [9, art.93 alin.(1) pct.1]. **2)** în caz de divergență de opinii sau dubii cu privire la compatibilitatea formală sau de fond a dreptului federal sau a dreptului de land cu Legea Fundamentală sau asupra compatibilității dreptului de land cu orice alt drept federal, la cererea Guvernului Federal, a unui guvern de land sau a unei treimi din membrii Bundestagului [9, art.93 alin.(1) pct.2]. **3)** în caz de divergență de opinii asupra drepturilor și obligațiilor Federației și ale landurilor, în special în ceea ce privește aplicarea dreptului federal de către landuri și aplicarea controlului federal [9, art.93 alin.(1) pct.3]. **4a)** asupra recursurilor constituționale, care pot fi introduse de oricine consideră că a fost lezat de puterile publice într-unul din drepturile sale fundamentale [9, art.93 alin.(1) pct.4a]. **4b)** asupra recursurilor constituționale introduse de comune și de asociații comunale pentru violarea printr-o lege a dreptului de autogestiune, cu o singură mențiune, că în exclusivitate, doar în cazurile de violare printr-o lege de land numai în măsura în care nu poate fi introdus un recurs înaintea Tribunalului Constituțional al landului [9, art.93 alin.(1) pct.4b].

Toate acestea arată, că există numeroase posibilități de a declanșa controlul Curții privind constituționalitatea măsurilor sau omisiunilor din partea Guvernului. Într-un caz concret, aceste posibilități depind și de dreptul constituțional material, anume dacă prin Legea fundamentală petiționarului i se acordă un drept care să fi fost încălcat prin măsura Guvernului Federal, astfel contestată [20, p.11].

Dacă un tribunal apreciază, că o lege, de validitatea căreia depinde decizia sa, este anticonstituțională, el trebuie să suspende procedura și să supună problema deciziei tribunalului competent pentru litigiile constituționale ale landului, dacă este vorba de violarea Constituției unui land, și deciziei Tribunalului Constituțional Federal, dacă este vorba de violarea Legii Fundamentale [9, art.100 alin.(1)]. Această procedură se aplică și în cazul în

care Legea Fundamentală este încălcată printr-o lege de land sau în caz de incompatibilitate a unei legi de land cu o lege federală [9, art.100 alin.(1)].

Totodată, dacă în cursul unui litigiu există îndoieli asupra chestiunii de a ști, dacă o regulă de drept internațional public face parte integrantă din dreptul federal și dacă ea creează în mod nemijlocit drepturi și obligații pentru indivizi, tribunalul trebuie să supună chestiunea deciziei Tribunalului Constituțional Federal [9, art.100 alin.(2)]. În acest caz suntem în prezența situației juridice reglementate prin dispozițiile art.25 din Legea Federală, care stabilește, că „...regulile generale ale dreptului internațional sunt parte integrantă a dreptului federal. Ele primează față de legi și creează în mod nemijlocit drepturi și obligații pentru locuitorii teritoriului federal...” [9, art.25].

În final, dacă Tribunalul Constituțional al unui land, cu ocazia interpretării Legii Fundamentale, vrea să deroge de la o decizie a Tribunalului Constituțional Federal sau a Tribunalului Constituțional al unui land, el trebuie să supună chestiunea deciziei Tribunalului Constituțional Federal [9, art.100 alin.(3)].

Potrivit jurisprudenței Curții Constituționale Federale, în locul declarării nulității unei norme se va pronunța o „simplă” constatare de incompatibilitate, acolo unde situația ce ar rezulta prin declararea nulității s-ar depărta și mai mult de la ordinea constituțională decât dacă ea ar continua să se aplice cu titlu temporar. Este valabil nu numai pentru legi, ci și în cazul altor categorii de norme juridice [20, p.12]. În baza acestui principiu, de exemplu, a fost declarată incompatibilă cu Legea fundamentală o reglementare referitoare la compunerea unui organ cu atribuții în domeniul protecției tinerilor, aceasta întrucât, prin declararea nulității s-ar fi adus atingere regimului de protecție a tinerilor, ca și drept fundamental [20, p. 12].

Tot astfel, urmează a se declara doar o incompatibilitate, dacă prin declararea nulității, este de așteptat să se creeze o stare de incertitudine juridică, incompatibilă cu principiul statului de drept.

Potrivit unui alt principiu dezvoltat în jurisprudența Curții Constituționale Federale, o prevedere nu va fi declarată nulă, ci doar incompatibilă cu Legea fundamentală acolo unde există diferite posibilități de remediere a neconstituționalității [20, p.12]. Aici nu este vorba de cazul – mai întotdeauna practicabil – când prevederea poate fi reconfigurată în detaliu pentru a deveni constituțională, ci de cazul în care, în loc să se elimine norma odată cu declararea nulității, vor exista și alte posibilități de a-i remedia neconstituționalitatea printr-o reglementare pozitivă. Înainte de toate, atunci când prevederea este considerată neconstituțională pentru că încalcă principiul egalității, aceasta se va putea

remedia nu numai eliminând acele avantaje sau dezavantaje care constituie încălcarea propriu-zisă, ci și prin extinderea tratamentului avantajos – modificându-i eventual condițiile și modalitățile de acordare – în beneficiul altor categorii. În consecință, pentru a da numai câteva din numeroasele exemple jurisprudențiale: interzicerea muncii pe timp de noapte, care constituie o încălcare a principiului egalității în cazul lucrătorilor-femei, reglementările care încălcă egalitatea șanselor de promovare prin finanțarea cursurilor de perfecționare, precum și reglementarea care condiționează relaxarea regimului de acordare a dreptului de rezidență unui copil născut în Germania, din părinți de etnie negermană, de calitatea de rezident a mamei, nu însă și a tatălui nu au fost declarate nule, ci numai incompatibile cu Legea fundamentală [20, p.13].

În cazul unei simple constatări de incompatibilitate, de regulă se fixează un termen în care prevederea va continua să se aplice ori se stabilește că legiuitorul are obligația de a adopta o nouă reglementare într-un anumit interval. Durata acestei perioade depinde de aspecte, care în majoritatea situațiilor, nu sunt menționate expres – cum ar fi gravitatea încălcării ori alte chestiuni cu caracter urgent, complexitatea noii reglementări sau anumite particularități ale problemei ce necesită a fi reglementată.

De cele mai multe ori termenele fixate variază între unu și doi ani.

În anumite cazuri s-au stabilit termene și mai lungi. De exemplu, în cadrul procedurii de contencios electoral, un termen de aproape trei ani pentru adoptarea de noi reglementări referitoare la prevederi din legea electorală, declarate neconstituționale, făcându-se o mențiune expresă cu privire la necesitatea de a ține cont de termenele legale prevăzute pentru măsurile de pregătire a alegerilor și de complexitatea noii reglementări cerute în materie, ceea ce a dus la situația, că alegerile pentru Bundestag, programate să aibă loc la mai bine de un an după data deciziei, s-au ținut totuși potrivit unei dispoziții considerată neconstituțională [20, p.13]. Dar, deși prevederea neconstituțională influențase modul de distribuire a mandatelor în urma precedentelor alegeri, ceea ce constituia obiectul propriu-zis al sesizării, ele nu au fost anulate. Între altele, un rol l-a jucat faptul, că distribuirea mandatelor nu fusese influențată într-o manieră semnificativă, eroarea survenită nefiind una de factură majoră nici în alte privințe. Ea consta într-un paradox de calcul, dificil de înțeles, apărut în procesul de distribuire a mandatelor, potrivit unui sistem ales din rațiuni legitime în sine, dar care, în anumite cazuri, putea avea consecința absurdă, că un număr mai mare de voturi se solda cu reducerea numărului de mandate obținute. Dacă aici ar fi fost vorba de o prevedere, care ar fi avut scopul de a favoriza anumite partide

politice, fără îndoială, că eroarea ar fi fost considerată una majoră, prin urmare s-ar fi fixat un termen mai scurt [20, p.14].

Au fost stabilite însă și termene sub un an. Astfel, legiuitorului i s-a dat ca termen un interval mai mic de 11 luni pentru a adopta o nouă reglementare în materia ajutoarelor sociale [20, p.14].

În final, se mai poate întâmpla să nu fie stabilit niciun termen. În speță, prevederea legală potrivit căreia tatăl, copilului născut în afara căsătoriei, era generic îndepărtat de la încredințarea copilului în lipsa consimțământului mamei, a fost declarată incompatibilă cu dreptul părintesc al tatălui, pus sub protejuria drepturilor fundamentale. Nu s-a pus problema declarării nulității prevederii în cauză, deoarece până la adoptarea unei noi reglementări, s-ar fi ajuns la situația, că tatălui, să nu-i mai poată fi încredințat copilul, nici măcar acolo unde ar exista consimțământul mamei. Or, aici, aplicarea temporară a prevederii neconstituționale ar fi condus la perpetuarea încălcării unui drept fundamental, cu posibilitatea producerii unor consecințe ireversibile, ținând cont de semnificația deosebită a factorului timp într-un astfel de caz, dată fiind legătura dintre copil și părintele său [20, p.14]. În aceste condiții speciale, Curtea s-a considerat, ea însăși, îndreptățită să instituie o normă tranzitorie, în sensul, că instanța de judecată [tribunalul specializat] va încredința custodia unuia dintre părinți, la cererea acestuia, sau le-o va acorda parțial, ambilor părinți, după cum s-ar dovedi, că este în interesul copilului. De aceea s-a considerat, că nu este necesar ca legiuitorului să i se mai fixeze vreun termen, al cărui ultim scop nu poate fi decât acela de a pune capăt în timp util unei situații tranzitorii, adică aplicabilității temporare a unei forme, în sine neconstituționale, care decurge din simpla constatare a incompatibilității [20, p.14].

Franța – sfârșitul supremației parlamentare. În conformitate cu Articolul 56 din Constituție, **Consiliul Constituțional** are nouă membri, al căror mandat este de nouă ani și nu poate fi reînnoit. Consiliul Constituțional se reînnoiește cu o treime din membrii săi, din trei în trei ani. Trei dintre membri sunt numiți de Președintele Republicii, trei de Președintele Adunării Naționale, trei de Președintele Senatului [10, art.56 alin.(1)].

Pe lângă cei nouă membri sus-menționați, sunt membri de drept pe viață ai Consiliului Constituțional foștii Președinți al Republicii [10, art.56 alin. (2)].

Președintele Consiliului Constituțional este numit de Președintele Republicii. În caz de egalitate de voturi, Președintele Consiliului Constituțional are votul decisiv [10, art.56 alin. (3)].

Propunerea, de numire din partea Președintelui Republicii, se supune

avizului ambelor comisii permanente, propunerea din partea președintelui Adunării Naționale, primește avizul unei singure comisii, a Adunării, iar cea făcută de președintele Senatului, urmează aceeași regulă (avizul unei singure comisii, a Senatului) [21, p.1].

În conformitate cu art.61 din Constituția Franceză, Consiliul Constituțional exercită un control sistematic privind: **legile organice**, înainte de promulgare; **propunerile de legi care se aprobă prin procedura de referendum**, înainte de a fi supuse referendumului; **regulamentele camerelor parlamentare**, înainte de punerea lor în aplicare.

Totodată, Consiliul Constituțional poate exercita și controlul a priori, privind: **tratatele**, înainte de a fi autorizate spre ratificare sau aprobare, la sesizarea Președintelui Republicii, a primului-ministru, a președintelui Adunării Naționale, a președintelui Senatului, a unui număr de 60 de deputați sau 60 de senatori [10, art.54]; **legile ordinare**, înainte de promulgare, la sesizarea Președintelui Republicii, a primului-ministru, a președintelui Adunării Naționale, a președintelui Senatului, a unui număr de 60 de deputați sau 60 de senatori [10, art.61 alin.(2)]; **legile cu statut teritorial** din Noua Caledonie, înainte de promulgarea acestora, la sesizarea Înalțului Comisar din Noua Caledonie, a Guvernului, a președintelui Congresului, a președintelui uneia din adunările de provincie sau a unui număr de 18 membri al Congresului din Noua Caledonie [21, p.3].

Începând cu 1 martie 2010, Consiliul Constituțional exercită, pe calea chestiunii prelabile de constituționalitate, controlul a posteriori asupra **oricăror dispoziții legale în vigoare (deja promulgate)**, la sesizarea Consiliului de Stat sau a Curții de Casație, în legătură cu o excepție ridicată în cursul unui proces aflat pe rolul instanței de judecată, referitoare la conformitatea acestor prevederi „cu drepturile și libertățile garantate de Constituție” [10, art.61¹ alin.(2)].

În cadrul controlului a posteriori nu există o procedură specială, însă Consiliul Constituțional poate amâna efectul deciziei sale, pentru a-i da Parlamentului proprio motto, posibilitatea de a interveni, în acest interval, în sensul corectării problemei de neconstituționalitate constatată [21, p.4].

Italia – modelul clasic de control al constituționalității legilor. Constituția Italiei declară, că soluționarea „contestațiilor privind legitimitatea constituțională a legilor și a actelor normative cu putere de lege adoptate de Stat și de Regiuni” [11, art. 134] reprezintă principala atribuție – istoricește și cea mai semnificativă – a Curții Constituționale. Toate legile și actele normative cu putere de lege, indiferent de data adoptării (înainte sau după intrarea în vigoare a Constituției

din 1 ianuarie 1948) pot fi supuse controlului Curții în ceea ce privește legitimitatea lor constituțională – și astfel este posibil să fie anulate, adică eliminate complet din ordinea juridică, împreună cu orice posibilă interpretare pe care ar primi-o. Curtea poate fi chemată să verifice, dacă actele legislative au fost adoptate în conformitate cu procedurile stabilite de Constituție (constituționalitate extrinsecă) și dacă în conținutul lor sunt conforme principiilor consacrate de Constituție (constituționalitate intrinsecă) [22, p. 2].

Actele susceptibile de a fi supuse controlului Curții sunt numeroase: ele cuprind legile adoptate de stat, decretele legislative adoptate în baza unei delegări (acte normative emise de executiv în virtutea abilitării acordate de Parlament) și decrete-legi, acte normative emise de executiv ca reacție urgentă și necesară la anumite situații de urgență și care după șaiszeci de zile, trebuie convertite într-o lege adoptată de Parlament. Curtea se poate pronunța și asupra constituționalității legislației adoptate de Regiuni și de cele două Provinciile Autonome, cărora Constituția le-a conferit atribuții de legiferare (Provinciile Bolzano și Trento, care formează regiunea Trentino-Alto Adige). Controlul de constituționalitate poate influența și asupra decretelor prezidențiale, prin care se declară abrogarea unei legi sau unui alt act normativ în urma unui referendum, conform art. 75 din Constituție [22, p.2].

În momentul în care Curtea declară neconstituțională o dispoziție legală sau un act cu putere de lege, norma în cauză își încetează valabilitatea a doua zi după publicarea deciziei. Decizia Curții este publicată și comunicată Camerelor și Consiliilor Regionale interesate, pentru ca acestea, dacă consideră necesar, să ia măsuri pentru a se încadra în prevederile constituționale [11, art. 136].

Danemarca și Norvegia – exponenți ai modelului scandinav. În Danemarca problemele de constituționalitate sunt supuse controlului judiciar al instanțelor de drept comun, de la orice nivel. În afară de cazurile în care este implicată linia de demarcație dintre expropriere și intervenție economică generală, în fața instanțelor daneze nu sunt invocate des probleme de constituționalitate [23, p.2]. Dacă un act sau anumite dispoziții ale unui act sunt declarate neconstituționale de către o instanță daneză, actul sau dispozițiile sale specifice își încetează obligativitatea cu efecte ex tunc [23, p.3].

Norvegia. S-a constatat, că Norvegia nu are o curte constituțională specializată. Instanțele judecătorești ordinare, în a căror ierarhie, Curtea Supremă se pronunță în ultimă instanță, au în competență controlul constituționalității legislației adoptate de parlamentul norvegian, precum și controlul actelor administrative.

Instanțele au dreptul de a controla constituționalitatea legislației și de a cenzura actele administrative. Acest control este limitat întotdeauna și face parte din procedura ordinară de soluționare a litigiului sau a cauzei penale de către instanța de judecată, dacă este relevant în respectivul caz. Astfel, instanțele nu efectuează controlul de constituționalitate in abstracto, de exemplu, un membru al Parlamentului sau un grup parlamentar nu pot sesiza instanțele judecătorești cu o problemă de constituționalitate in abstracto [24, p. 2].

O dezvoltare ulterioară a atributelor de control constă în aceea, că instanța supremă și-a asumat de-acum, dreptul de a verifica, dacă legislația sau actele administrative sunt conforme cu convențiile în materia drepturilor omului la care Norvegia este parte, în special cu Convenția Europeană a Drepturilor Omului din 1950. Convenția Drepturilor Omului este încorporată în legislația norvegiană, ca parte a Legii privind drepturile omului din 1999, având prioritate față de alte dispoziții legale [24, p. 3].

În baza propunerilor legislative făcute de Guvern, Parlamentul va abroga, va modifica sau va schimba legea pentru punerea ei în acord cu Constituția, astfel cum este prevăzut în decizia Curții Supreme. Prin decizia sa, Curtea Supremă nu dictează modificările necesare, iar din considerente vădite, nu reiese întotdeauna cu claritate ce modificări trebuie efectuate. Acest lucru este de multe ori subiect de intense dezbateri politice. Decizia este obligatorie inter partes litigantes și ea va conține doar soluția dată în litigiul concret între părți. Cu toate acestea, instanțele inferioare și autoritățile publice, fără excepție, vor da curs deciziei Curții Supreme în ceea ce privește chestiunile de constituționalitate și alte probleme de drept. Astfel, odată ce Curtea Supremă s-a pronunțat în acest sens, dispoziția declarată neconstituțională nu va mai fi aplicată [24, p. 3].

Elveția – federație fără Curte Constituțională instituționalizată. Tribunalul Federal Elvețian este autoritatea judiciară supremă a Confederației Elvețiene (art.188 din Constituția Federală) [12, art.188 pct.1].

Atribuțiile sale se relevă atât în jurisdicția constituțională, cât și în jurisdicția civilă, penală și administrativă. Tribunalul Federal Elvețian exercită funcțiile unei curți constituționale, atunci când judecă recursuri în materie de drept public îndreptate împotriva actelor normative cantonale [25, p. 1]. Totodată, actele Adunării Federale (puterea legislativă a Confederației) și cele ale Consiliului Federal (puterea executivă a Confederației) nu pot fi atacate în fața Tribunalului Federal Elvețian, cu excepția cazurilor prevăzute de lege [12, art.189 pct.4].

În sistemul de drept elvețian, Legile federale și dreptul internațional

sunt excluse de la controlul de constituționalitate, deoarece Tribunalul Federal Elvețian este obligat să le aplice (art. 190 din Constituție). Controlul abstract este exclus în toate aceste cazuri (art. 189 alin. 4 din Constituție). În schimb, în cadrul controlului concret, Tribunalul poate constata, că o lege federală încalcă Constituția sau dreptul internațional. În primul caz, el nu poate nici să anuleze legea, nici să refuze să o pună în aplicare (cf. de exemplu, Deciziile TF 131 II 697 și 131 II 710). El are posibilitatea de a semnala neconstituționalitatea mai întâi prin decizie, dar și în raportul său de gestiune anuală, prezentat Parlamentului, în secțiunea intitulată „Indicații în atenția legiuitorului” [25, p.3].

În Elveția, tratatele internaționale fac parte integrantă din ordinea juridică internă. Drepturile fundamentale ale cetățenilor, garantate de dreptul internațional, în special Convenția Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) și Pactul II al Organizației Națiunilor Unite, sunt foarte similare celor garantate de Constituția Federală. Atunci când o lege federală conține o dispoziție contrară unui drept fundamental garantat printr-o astfel de convenție internațională, respectiva lege va face obiectul unui anumit control de constituționalitate. În acest caz, Tribunalul nu aplică o lege federală contrară unei dispoziții de drept internațional. Într-o astfel de constelație, dreptul internațional prevalează asupra dreptului federal [25, p. 3].

Ordonanțele federale nu pot fi aduse în fața Tribunalului Federal Elvețian (art. 189 alin. 4 din Constituție). Rezultă de aici, că și controlul abstract este exclus pentru această categorie de acte normative. În schimb, este posibil un control concret efectuat de Tribunalul Federal.

Constituțiile cantonale sunt garantate de Confederație, care le verifică în prealabil constituționalitatea (art. 51 alin. 2 și 172 alin. 2 din Constituție). Rezultă, că potrivit jurisprudenței (de exemplu, Decizia TF 118 Ia 124), controlul abstract este exclus. În ceea ce privește controlul concret, el se limitează la controlul conformității cu dreptul constituțional federal intrat în vigoare după acordarea garanției federale [25, p. 4].

Legile și ordonanțele cantonale (inclusiv legile și ordonanțele comunale) pot fi supuse fără restricții unui control abstract și concret (art. 189 alin. 4 din Constituție [60]).

România – experiență utilă pentru Republica Moldova. Potrivit art.146 lit. c) din Constituție, Curtea Constituțională „se pronunță asupra constituționalității regulamentelor Parlamentului [13]”. Controlul exercitat de Curte în acest caz este unul abstract, exercitat asupra unui act normativ deja intrat în vigoare (a posteriori), direct, la sesizarea unor subiecte calificate,

respectiv: unul din președinții celor două Camere, un grup parlamentar, un număr de cel puțin 50 de deputați sau de cel puțin 25 de senatori [26, p. 8].

Controlul exercitat de Curte poate inclusiv influența asupra hotărârilor de modificare sau de completare a regulamentelor Parlamentului, respectiv asupra hotărârilor Camerelor Parlamentului care au caracter normativ și conțin dispoziții referitoare la organizarea și funcționarea Parlamentului în ansamblu sau a fiecărei Camere în parte. În acest sens, CC a statuat, că nu este competentă să exercite un control de constituționalitate asupra modului de interpretare sau asupra modului de aplicare a regulamentelor Parlamentului [26, p. 9].

În exercitarea acestei atribuții, CC a pronunțat 15 decizii de admitere a sesizărilor formulate, constatând neconstituționalitatea prevederilor din Regulamentele Camerelor Parlamentului criticate (4 decizii în 1994, o decizie în 1998, o decizie în 2004, 3 decizii în 2005, o decizie în 2006, două decizii în 2007, două decizii în 2008 și o decizie în 2009) [26, p. 8].

Actele normative care reglementează organizarea și funcționarea Guvernului, sunt supuse controlului de constituționalitate exercitat de Curtea Constituțională în măsura în care constituie acte de reglementare primară – legi sau ordonanțe [26, p.13]. Astfel, Legea nr.90/2001 privind organizarea și funcționarea Guvernului României și a ministerelor, în ansamblul său, a format obiectul unei excepții de neconstituționalitate [31].

Obiect al controlului de constituționalitate exercitat de Curtea Constituțională pot fi însă numai ordonanțele Guvernului (nu și hotărârile) [13, art.146 lit.d)]. Hotărârile Guvernului, constituind acte de reglementare secundară și, prin urmare, nu sunt supuse controlului de constituționalitate exercitat de Curtea Constituțională, ci, eventual, controlului de legalitate exercitat de instanțele judecătorești de contencios administrativ [26, p.13].

În conformitate cu prevederile art. 2 alin.(1) din Legea privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, Curtea asigură controlul constituționalității legilor, a tratatelor internaționale, a regulamentelor Parlamentului și a ordonanțelor Guvernului, adică al actelor de reglementare primară [32].

Astfel, în virtutea prevederilor constituționale, Curtea Constituțională a României exercită controlul de constituționalitate, după cum urmează:

1. a legilor organice sau ordinare – înainte de promulgare la sesizarea Președintelui României, a unuia dintre președinții celor două Camere, a Guvernului, a Înaltei Curți de Casație și Justiție, a Avocatului Poporului, a unui număr de cel puțin 50 de deputați sau de cel puțin 25 de senatori, precum și, din oficiu, asupra inițiativelor de revizuire a Constituției [13, art.146 lit.a)];

2. sau după intrarea lor în vigoare, prin soluționarea excepțiilor de

neconstituționalitate ridicate în fața instanțelor judecătorești sau de arbitraj comercial, ori a excepțiilor de neconstituționalitate ridicate direct de Avocatul Poporului [13 art.146 lit.d)];

3. al tratatelor, sau altor acorduri internaționale înainte de ratificarea acestora de Parlament, la sesizarea unuia dintre președinții celor două Camere, a unui număr de cel puțin 50 de deputați sau de cel puțin 25 de senatori [13, art.146 lit.b)];

4. sau după ratificare. În cazul în care constituționalitatea tratatului sau acordului internațional a fost constatată, acesta nu poate face obiectul unei excepții de neconstituționalitate. Pe când tratatul sau acordul internațional constat ca fiind neconstituțional nu poate fi ratificat [13, art.147 alin.(3)];

5. al regulamentelor Parlamentului în vigoare [13, art.146 lit.c)];

6. al ordonanțelor Guvernului în vigoare [art.146 lit.d)] [13, art.146 lit.d)].

În **concluzie**, studiul controlului constituționalității legilor din perspectiva comparată, ne-a permis să punctăm anumite concluzii, care se referă la faptul, că fiecare țară își are specificul său în materia controlului constituționalității legilor. Totuși, există o doză mare de similitudini, situație care se datorează în mare măsură faptului, că respectivele state sunt membre ale UE.

Republica Moldova ar putea prelua multiple nivele și practici eficiente de pe tărâmul controlului constituționalității legilor, realizate de către curțile constituționale din diferite state ale Uniunii Europene.

Referințe bibliografice

1. Arnall A. The European Union and its Court of Justice. Oxford: Oxford University Press, 2006. 780 p.
2. Bobaru A. Curtea de Justiție a Uniunii Europene – garant al aplicării uniforme a dreptului Uniunii Europene. Teză de dr. în drept. Chișinău, 2013. 163 p.
3. Biondi A. The European Court of Justice and certain national procedural limitations: not such a tough relationship. În: C.M.L.R., 1999, 36(6), 1271-1287.
4. Barents R. The Court of Justice after the Treaty of Lisbon. În: C.M.L.R., 2010, 47(3), 709-728.
5. Chalmers D. The Court of Justice and the third pillar. În: E.L.R., 2005, 30(6), p.773-774.
6. Collins L. Foreign Relations and the Judiciary. În: I.C.L.Q., 2002, 51(3), p.485-510.
7. Călinoiu C., Duculescu V., Drept constituțional european, București: Lumina Lex, 2008. 327 p.
8. Carruthers S. The Treaty of Lisbon and the reformed jurisdictional powers of the European Court of Justice in the field of justice and home affairs. În: E.H.R.L.R., 2009, p.784-804.

9. Constituția Germaniei din 23 mai 1949 <http://constitutii.wordpress.com/2013/02/01/leaga-fundamentala-pentru-republica-federala-germania/> (vizitat 22.12.2013).
10. Constituția Republicii Franceze din 3 iunie 1958. http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_roumain.pdf (vizitat 29.12.2013).
11. Constituția Italiei din 1948. http://www.educazioneadulti.brescia.it/certifica/materiali/6.Documenti_di_riferimento/La%20Costituzione%20in%2015%20lingue%20%28a%20cura%20della%20Provincia%20di%20Milano%29/CostituzioneItaliana-Rumeno.pdf (vizitat 22.03.2014).
12. Constituția federală a Confederației Elvețiene din 18 aprilie 1999. În vigoare începând cu 1 ianuarie 2000. <http://www.admin.ch/ch/e/rs/1/101.en.pdf> (vizitat 24.02.2014).
13. Constituția României din 21 noiembrie 1991. Monitorul Oficial al României, Partea I, Nr. 233 din 21 noiembrie 1991. Intrată în vigoare la 8 decembrie 1991.
14. Dragomir E., Niță D., Tratatul de la Lisabona. Versiunea consolidată a Tratatului privind Uniunea Europeană și Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene, București: Nomina Lex, 2009. 466 p.
15. Dashwood A. The Relationship between the Member States and the European Community/European Union. În: C.M.L.R., 2004, 41(2), p. 355-381.
16. Eeckhout P. The European Court of Justice and the area of freedom, security and justice: challenges and problems. În D. O'Keefe (ed.) *Judicial review in European Union Law : Liber Amicorum in Honor of Lord Slynn of Hadley*, The Hague, Kluwer, 2000, I, p.153-166.
17. Gyula F., Curtea de Justiție Europeană. Instanță de judecată supranațională, București: Rosetti, 2002. 255 p.
18. Griller S. International Law, Human Rights and the Community's Autonomous Legal Order: Notes on the European Court of Justice decision in Kadi. În: E.C.L.R., 2008, 4, p. 528-553.
19. Grimm D. The European Court of Justice and National Courts: the German constitutional perspective after the Maastricht Decision. În: C.J.E.L., 1996-7, 3, p. 229-242.
20. Justiția constituțională: funcții și raporturile cu celelalte autorități publice. Raport național pentru cel de-al XV-lea Congres al Conferinței Curților Constituționale Europene, prezentat de Curtea Constituțională Federală din Germania. 45 p. <http://www.confeconstco.org/reports/rep-xv/GERMANIA%20ro.pdf> (vizitat 10.03.2014).
21. Justiția constituțională: funcții și raporturile cu celelalte autorități publice. Raport național pentru cel de-al XV-lea Congres al Conferinței Curților Constituționale Europene, prezentat de Consiliul Constituțional francez. 14 p. <http://www.confeconstco.org/reports/rep-xv/FRANTA%20ro.pdf> (vizitat 17.04.2014).

22. Justiția constituțională: funcții și raporturile cu celelalte autorități publice. Raport național pentru cel de-al XV-lea Congres al Conferinței Curților Constituționale Europene, prezentat de Curtea Constituțională a Republicii Italiene. 27 p. <http://www.confeunconstco.org/reports/rep-xv/ITALIA%20ro.pdf> (vizitat 21.03.2014).
23. Justiția constituțională: funcții și raporturile cu celelalte autorități publice. Raport național pentru cel de-al XV-lea Congres al Conferinței Curților Constituționale Europene, prezentat de Curtea Supremă din Danemarca. 8 p. <http://www.confeunconstco.org/reports/rep-xv/DANEMARCA%20ro.pdf> (vizitat 16.03.2014).
24. Justiția constituțională: funcții și raporturile cu celelalte autorități publice. Raport național pentru cel de-al XV-lea Congres al Conferinței Curților Constituționale Europene, prezentat de Curtea Supremă a Norvegiei. 8 p. <http://www.confeunconstco.org/reports/rep-xv/NORVEGIA%20ro.pdf> (vizitat 13.04.2014).
25. Justiția constituțională: funcții și raporturile cu celelalte autorități publice. Raport național pentru cel de-al XV-lea Congres al Conferinței Curților Constituționale Europene, prezentat de Tribunalul Federal Elvețian. 11 p. <http://www.confeunconstco.org/reports/rep-xv/ELVETIA%20ro.pdf> (vizitat 22.02.2014).
26. Justiția constituțională: funcții și raporturile cu celelalte autorități publice. Raport național pentru cel de-al XV-lea Congres al Conferinței Curților Constituționale Europene, prezentat de Curtea Constituțională a României. 56 p. <http://www.confeunconstco.org/reports/rep-xv/ROMANIA%20ro.pdf> (vizitat 02.01.2014).
27. Ketvel M., Garbagnati M. The jurisdiction of the European Court of Justice in respect of the common foreign and security policy. În: *I.C.L.Q.*, 2006, 55(1), pp. 77-120.
28. Kumm M. Who is the final arbiter of constitutionality in Europe? Three Conceptions of the relationship between the German Federal Constitutional Court and the European Court of Justice. În: *C.M.L.R.*, 1999, 26(2), pp. 351-386.
29. Lenaerts K., Corthaut T. Judicial Review as a Contribution to the Development of European Constitutionalism. În T. Tridimas and P. Nebbia (eds.), *EU Law for the 21st Century: Rethinking the New Legal Order*, Oxford, Hart Publishing, 2004, pp.17-64.
30. Leczykiewicz D. Effective judicial protection of human rights after the Lisbon: should national courts be empowered to review EU secondary law?. În: *E.L.R.*, 2010, 35(3), pp. 326-348.
31. Legea României nr.90/2001 privind organizarea și funcționarea Guvernului României și a ministerelor. Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 164 din 2 aprilie 2001.
32. Legea României nr.47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale. Monitorul Oficial al României, Partea I, nr.807 din 3 decembrie 2010 (republicată).

33. Rosenfeld M. Comparing Constitutional Review by the European Court of Justice and the U.S. Supreme Court. În: *Cardozo Legal Studies Research Paper* Nr.157, (2006). p. 33-63.
34. Sweet A. The European Court of Justice and the judicialization of EU governance. În: *Living Review in European Governance*, Vol. 5, (2010), Nr. 2. 50 p.
35. Schwarze J. Judicial review in EC law: some reflections on the origins and the actual legal situation. În: *I.C.L.Q.*, 2002, 51 (1), pp. 17-33.
36. Turk A. *Judicial Review in EU law*. London: Elgar European Law, 2010. 416 p.
37. *Tratatul privind Uniunea Europeană și Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (TUE și TfUE)*. https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/c_32620121026ro.pdf (vizitat 26.05.2014).
38. *Tratatul de instituire a Comunității Europene (TCE)*. http://www.aippimm.ro/files/otimmc_files/6/612/tratat-instituire.pdf (vizitat 18.05.2014).
39. Zanfîr G., Curțile Constituționale, între orgoliul statutului special și asumarea unui rol activ în sistemul judiciar european, În: *Revista Română de Drept European*, 2011, nr. 5, p. 82-97.